

SA's Leading Past Year

Exam Paper Portal

You have Downloaded, yet Another Great Resource to assist you with your Studies 😊

Thank You for Supporting SA Exam Papers

Your Leading Past Year Exam Paper Resource Portal

Visit us @ www.saexampapers.co.za

**SA EXAM
PAPERS**
SA EXAM
PAPERS

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

NATIONAL SENIOR CERTIFICATE

GIREDI YA 12

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

HUKURI 2023

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 8.

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA** **50**

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	VM =	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	RXV =	15
XIVUMBEKO	X =	05
NTSENGO		<u>50</u>

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO: TIMARAKA TA **2 x 25 = 50**

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	VMX =	15
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	RXV =	10
NTSENGO		<u>25</u>

MIMFUNGHO LEYI NGA TIRHISIWAKA EKA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana xa mapeletelo na mahikahatelo.
	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Etlhelo ra xinene loko ku ri na mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
/	Loko a hlanganisile marito.
⊂	Loko a hambanisile marito.
←	A a fanele a sungurile ekusunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu exineneni.
↑	A a fanele a sungurile eka mintila leyi a nga yi tlula.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.

XIYENGE XA A: XITSALWANA**XIVUTISO XA 1**

Vakamberiwa va languteriwa ku tsala xitsalwana XIN'WE lexi nga na marito ya le xikarhi ka 400–450 (tipheji ti2–2½). Mukamberiwa u fanele ku hlawula muxaka wun'wana na wun'wana wa xitsalwana, wu nga ha va wa: ndzungulo, nhlamuselo, mianakanyo/miehleketo, nkanelo kumbe mavonelo. Vuxokoxoko lebyi hlamulaka xivutiso byi fanele ku humelerisiwa.

EKA TINHLAMULO TA SWITSALWANA HINKWASWO THONI, RHEJISITARA, XITAYILI NA NTIVOMARITO LESWI FANELEKE SWI FANELE KU HUMELERISIWA.

1.1 A ndzi n'wi tshembile ku tlula mpimo.

Mukamberiwa u ta rungula hi xiyimo xo tika/xo vava lexi a vangeriweke xona hi munhu loyi a a n'wi tshembile swinene.

[50]**1.2 Xiyimo xa magondzo emugangeni wa ka hina.**

Mukamberiwa u ta hlamusela hi xiyimo xa magondzo emugangeni wa ka vona.

[50]**1.3 Leswi vavabyi va khomisiwaka xiswona eswibedhlele swa mani na mani.**

Mukamberiwa u ta boxa mianakanyo/miehleketo ya yena ehenhla ka leswi vavabyi va khomisiwaka xiswona eswibedhlele swa mani na mani.

[50]**1.4 Ku tala ka vanhu va matikomambe eAfrika-Dzonga swa pfuna swi tlhela swi onha.**

Mukamberiwa u ta nyika nkanelo wa yena a kongomisile eka ku pfuna na ku onha loku vangiwaka hi ku tala ka vanhu va matikomambe eAfrika-Dzonga.

[50]**1.5 Vutomi lebyi hanyiwaka hi vantshwa va manguva lawa byi kahle. Pfumela kumbe u kaneta.**

Mukamberiwa u ta hlawula tlhelo rin'we a aneka vonelo ra yena hi mahanyelo ya vantshwa va manguva lawa. Va nga va va hanya kahle kumbe va nga hanyi kahle.

[50]

1.6–
1.8 Eka swivutiso swa 1.6–1.8 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehlekeweni. U ta nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke.

LEMUKA LESWI:

Ku fanele ku va na ku yelana eka xitsalwana na xifaniso lexi hlawuriweke. Xi nga va xitsalwana xa ndzungulo, nhlamuselo, mianakanyo/miehleketo, nkanelo kumbe mavonelo.

[50]**NTSENGO WA XIYENGE XA A:****50**

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO**XIVUTISO XA 2**

LEMUKA LESWI: EKA TINHLAMULO TA SWITSALWAMBIKO HINKWASWO, LOKO NHLOKOMHAKA YI TSARIWILE HI MALETHERE LAMATSONGO YA KHWATIHATIWA, LOKO YI TSARIWILE HI LAMAKULU A YI KHWATIHATIWI NASWONA VUXOKOXOKO LEBYI HLAMULAKA XIVUTISO BYI FANELE KU HUMELERISIWA.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala switsalwambiko SWIMBIRHI leswi nga na marito ya le xikarhi ka 180–200 (pheji yin'we).

EKA TINHLAMULO TA SWITSALWAMBIKO HINKWASWO THONI, RHEJISITARA, XITAYILI NA NTIVOMARITO LESWI FANELEKE SWI FANELE KU HUMELERISIWA.

2.1 PAPILA RA XIKAYA

Eka papila ra yena mukamberiwa u ta khensa malume wa yena hikokwalaho ka mpfuno na nseketelo lowu a n'wi nyikeke wona eka tidyondzo ta yena.

Xivumbeko: Adirese ya mutsari leyi sikuhatiweke evokweni ra xinene, (a ku funghiwi endzhaku ka ku sikuhata), ku tlula ntila laha swi faneleke, xiloso (a ku funghiwi).

Vundzeni na nsariso (a ku tsariwi xivongo, a ku funghiwi naswona a ku sayiniwi.)

[25]**2.2 IMEYILI**

Mukamberiwa u ta tsala imeyili a yi kongomisa eka khampani ya ndzindzakhombo.

Xivumbeko: Tiadirese ta imeyili ya mutsari na mutsaleriwa, van'wana lava faneleke ku kuma vuxokoxoko, nhlokomhaka na xiloso.

Vundzeni na nsariso lowu katsaka vito na xivongo xa mutsari. (A ku funghiwi.)

[25]**2.3 XIVIKO**

Mukamberiwa u ta tsala xiviko xa riendzo ro tlangela ku va nhlango wa vona wu hetile khume ra malembe wu ri kona.

Xivumbeko: Nhlokomhaka na mbangu.

Vundzeni.

[25]**2.4 ATIKILI YA MAGAZINI**

Mukamberiwa u ta tsala atikili mayelana na vaxisati lava nga sungula pfhumba ro pfuna vadyuhari.

Xivumbeko: Vito ra magazini, siku, n'hweti na lembe, nhlokomhaka, mutsari na xifaniso loko xi ri kona.

Vundzeni na vuxokoxoko bya vutihlanganisi.

[25]

2.5 **N'WANGULANO**

Mukamberiwa u ta tsala n'wangulano exikarhi ka muakelani na n'wana wa yena loyi a lavaka ku tshika ntirho leswaku a ta yisa bindzu ra yena emahlweni.

Xivumbeko: Nhlokomhaka, mbangu, ku thya swimunhuhatwa mavito lama tsariweke hi maletere lamakulu evokweni ra ximatsi.
Vundzeni.

[25]2.6 **MATIMU YA MUFI**

Mukamberiwa u ta tsala matimu ya munghana wa yena loyi a hundzeke emisaveni hikokwalaho ka khombo ra movha.

Xivumbeko: Nhlokomhaka, mavito na xivongo na ku gimeta.
Vundzeni (Siku, n'hweti na lembe ro tswariwa na ro hundza emisaveni, ndhawu laha a tswariweke kona, vatswari va mufi, vuxokoxoko bya swa tidyondzo, vuxokoxoko bya ntirho wa yena, ta vukati, xivangelo xa rifu, lava a va siyeke.)

LEMUKA LESWI: MUKAMBERIWA A NGA FANELANGI KU TSALA TANIHI MUNHU WO SUNGULA.

[25]**NTSENGO WA XIYENGE XA B:****50****NTSENGO WA TIMARAKA:****100**

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50)**XIYA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta nkoka ta vuswikoti ta NTLHANU.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo ya timaraka lama tirhisiwaka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi ku aviwa ka xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelo ya miehleketo eka makunguhatelelo; Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu.	28–30 -Mahlamulelo yo hlawuleka/lama thonthlaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke. -Miehleketo ya vuthari, leyi thonthlaka miehleketo naswona leyi vupfeka. -Mahungu ya veketeriwile hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	22–24 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfika. -Mahungu ya veketeriwile kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	16–18 -Mahlamulelo lama amukelekaka. -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khonwisa. -Mahungu ya veketeriwile kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	10–12 -Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana. -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutumbuluxeri. -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelo na nkhulukelano wa mahungu.	4–6 -Mahlamulelo yo huhula. -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhula no vuyeleriwa. -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano.
TIMARAKA TA 30	25–27 -Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekisi swa xitsalwana xo hlawuleka no thonthlaka miehleketo. -Miehleketo ya vuthari no vupfa. -Mahungu ya veketeriwile hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	19–21 -Mahlamulelo lama vumbiweke kahle. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa. -Mahungu ya veketeriwile kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	13–15 -Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene. -Miehleketo yi na nkhulukelano lowu amukelekaka na ku khonwisa. -Mahungu ya veketeriwile kahlenyana naswona ku na nkhulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	7–9 -Mahlamulelo hakanyingi a hi lama kongomaka. -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana. -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelo lamanene na nkhulukelano wa mahungu.	0–3 -A ku kalangi ku ringetiwa ku angula ku ya hi nhlokomhaka. -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka. -A yi na nkongomo naswona yi pfluva pfluvekle.

RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50) (ku yisa emahliweni)

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito swa fambelana na xikongomelo/ xikongomelo/ nkuwetelo, vundzeni; Mahlawulelo ya marito; Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona; mahikahatelo, ntvoririmi na mapeletelo	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa. -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no thavula. -Swihoxo swa ntvoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi fanaka minkarhi hinkwayo. -Swihoxo swa ntvoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi ri tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku hlamusela mahungu. -Thoni hi leyi faneleke. -Ku tirhisiwile ririmi leri amukelekaka ku tiyisisa vundzeni bya hungu.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito swi fambelana katsongo na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini a swi fambelani. -Ntvomarito lowutsongo swinene.	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntvomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi a ri twisiseki. -Nkayivelo wa ntvomarito wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no thavula. -Swihoxo swa ntvoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	10 -Ririmi ro fanela naswona hakanyingi ra vuyerisa. -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa. -Swihoxo swa ntvoririmi na mapeletelo i switsongo. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	7 -Matirhiselo lamanene ya ririmi eka minkarhi yin'wana. -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku na nkayivelo wo tirhisiwa ka ririmi leri amukelekaka.	4 -Ku hava matirhiselo lamanene ya ririmi. -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke. -Ku na nkayivelo lowukulu wa ntvomarito.	
TIMARAKA TA 15	5 -Mavumbelo ya nhiokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene. -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkahulakelano. -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana.	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa ha twisiseka.	2 -Ku na timhakanyana to khormeka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekilyana. -Xitsalwana xa ha twisisekanyana.	0–1 -Ku pfumaleka timhaka leti lavekaka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile. -Xitsalwana a xi twisiseki.
XIVUMBOKO Swihlawulekisi swa xitshuriwa; Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa	5 -Mavumbelo ya nhiokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene. -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhla swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkahulakelano. -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana.	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa ha twisiseka.	2 -Ku na timhakanyana to khormeka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekilyana. -Xitsalwana xa ha twisisekanyana.	0–1 -Ku pfumaleka timhaka leti lavekaka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile. -Xitsalwana a xi twisiseki.
TIMARAKA TA 5					

XITANDZHAKU XA B: RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 25)**XIYA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwambiko (Papila ra vu3, XIYENGE XA B).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 25 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta nkoka ta vuswikoti ta NTLHANU.

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo; Maveketelo ya miehleketo eka makunguhatele; Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/swiaki swa ririmi na mbangu.	13–15 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile. -Miehleketo ya vutlhari leyi vupfeke. -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo lama nga humiki emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile. -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vukoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka. -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato.	10–12 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile, swi hlamuseriwile kahle hi vukoxoko byo seketela nhlokomhaka. -Xivumbeko lexi faneleke lexi nga na swihoxo switsongo leswi onhaka nkhaqato.	7–9 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka, ku na ku humanyana emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile hindlela leyi amukelekaka. -Ku na vukoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Hi ku angarhela, xivumbeko hi lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo.	4–6 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Ku na ku kongomanyana kambe matsalelo ya huhula. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi vumbanaka. -Ku na vukoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka. -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwile hindlela yo ka yi nga twisiseki. -Ku na swihoxo swo tala.	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo a swi vumbanangi. -Ku na vukoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka. -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke.
TIMARAKA TA 15 RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu; Matirhiselo ya ririmi, swiaki na milawu ya rona; Mahlawulelo ya marito; Mahikahatele na mapeletelelo.	9–10 -Thoni, rhejisitara, xitayili na nitvomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa nitvoririmi naswona wu vumbiwile himfanelo swinene. -Swihoxo a swi kona.	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na nitvomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Hi ku angarhela, ku na nkhaqatonyana wa nitvoririmi naswona wu vumbiwile himfanelo. -Nitvomarito wa kahle swinene. -Swihoxo a swi talangi.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na nitvomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na swihoxonyana swa ririmi. -Ku na nitvomarito wo ringanela. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo.	3–4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na nitvomarito swa fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Nitvoririmi wo pfumala nkhaqato wu thela wu va na swihoxo swo tala. -Nitvomarito wo kayivela. -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na nitvomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Swihoxo swi tele naswona ku na ku ptuvapfuvana ka timhaka. -Nitvomarito a wu fambelani na xikongomelo. -Nhlamuselo a yi twisiseki nakatsongo.
TIMARAKA TA 10					

Mfanelo yo kopa yi pimiwile